

Sumari

El gran de cal Marrens.....	11
Família, poble, compromís	23
Ascendent familiar.....	26
Educació, laïcitat, iberisme	31
El Centre Republicà	35
Soldat i reservista: Lleida, Olot, Barcelona.....	46
La partida.....	49
1907-1921: les Amèriques I.....	57
Panamà, treballador del canal	58
Soldat de l'exèrcit nord-americà a les Filipines i Texas.....	65
El golf de Mèxic, comerciant en una zona emergent	73
Amèrica, un projecte familiar	78
1922-1925: temps de tornar.....	83
Una casa amb botiga: El Progreso	84
Festeig i boda: Torregrossa, Enveig, Perpinyà.....	91
Uns anys frontissa	94
La qüestió del canal: entre Veneçuela i l'Urgell.....	99
1926-1937: les Amèriques II	107
Destinació Maracaibo: expansió i crisi.....	108
Les empreses veneçolanes.....	112
Sindicalista als camps petrolers del Zulia	128
La Segona República des de la llunyania	149

1934-1935: un bienni fatídic.....	165
1936: un any convuls	182
1937-1939: el retorn definitiu	191
Viatjar a destemps, maig del 1937	192
Primavera del 1939, sumaríssim d'urgència	201
El ròssec de la guerra i la postguerra.....	219
Biografies	229
Apèndix.....	245
Eleccions i ajuntaments a Torregrossa: 1890-1939	245
Arxius i fonts: premsa, bibliografia, webgrafia.....	267
Agraïments.....	283
Sumari d'imatges.....	285
Sumari de taules, gràfics i mapes.....	289

Amb la col·laboració de:

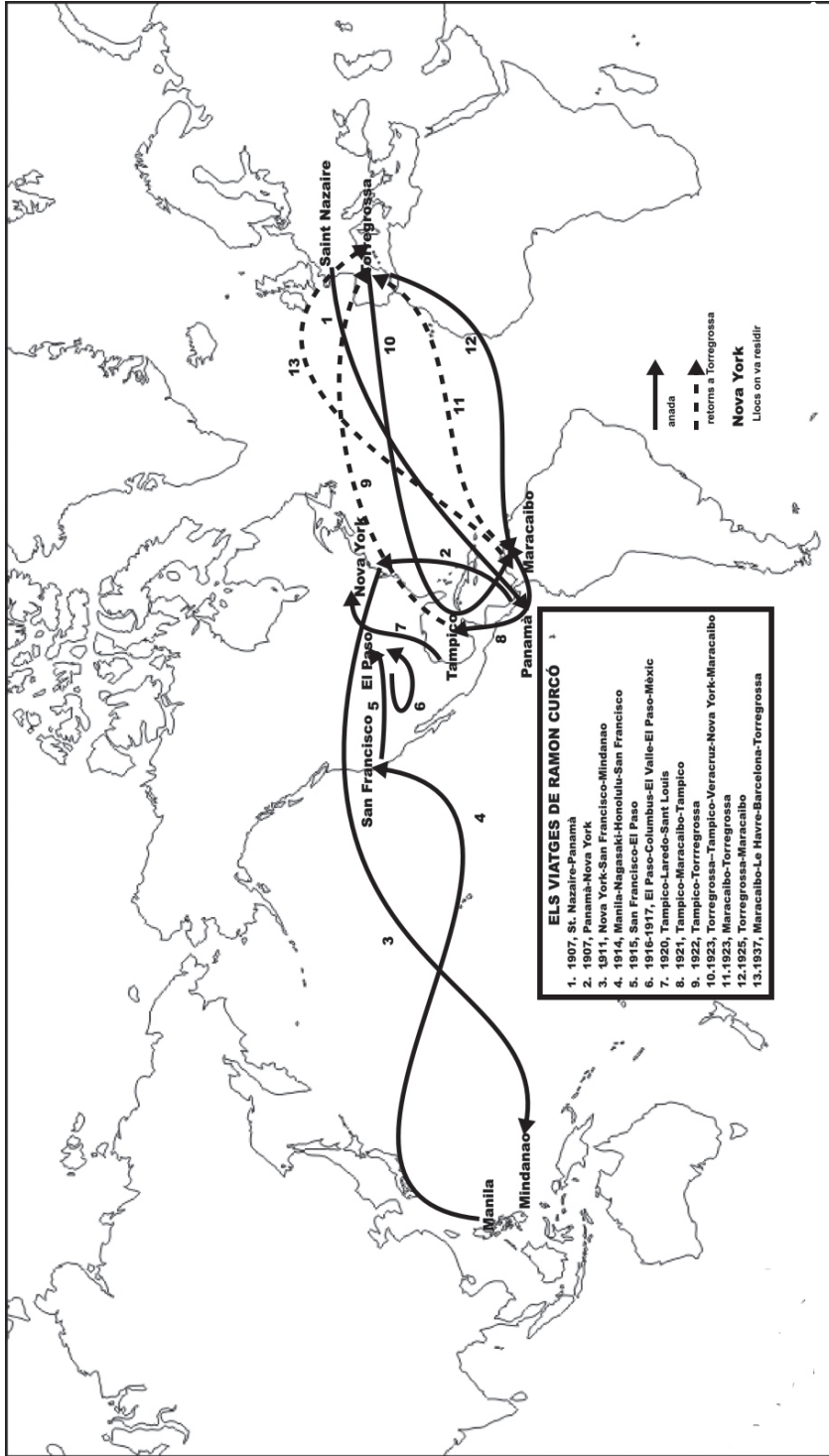
© del text: Conxita Mir Curcó, 2023
© de les fotografies: els seus autors i arxius corresponents, 2023
Fotografia de la coberta: Retrat de Ramon Curcó. Arxiu família Curcó Rubio
© d'aquesta edició: Pagès editors, S L, 2023
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
www.pageseditors.cat
editorial@pageseditors.cat
Memorial Democràtic, 2023
Peu de la Creu, 4 - 08001 Barcelona
www.memorialdemocratic.gencat.cat

Primera edició: novembre de 2023
ISBN Pagès editors: 978-84-1303-500-0
ISBN Memorial Democràtic: 978-84-19695-62-8
DL: L 754-2023

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L
www.bobala.cat

◀ imprès a lleida ▶

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.

Trajectes interoceànics de Ramon Curcò.

El gran de cal Marrens

Ramon Curcó Rubio va viure una vida per ser contada. Així ho acrediten els rastres que ha deixat del seu pas per aquest món. Fou un emigrant sortit d'una família pagesa del Ponent català —l'ignot Oest, que en diu el geògraf urgellenc Ignasi Aldomà— que, tot just encetat el segle xx, va saltar a l'altre cantó de l'Atlàntic, d'on no va tornar fins al cap de quinze anys, convertit en un indià modest, però indià en el sentit originari del terme. Sortí de Torregrossa, un municipi de la comarca de les Garrigues, avui del Pla d'Urgell. Quan va partir era un jove amb un ideari republicà i progressista bastit en el si familiar, que assoliria la més inequívoca expressió ja entrat en la maduresa, a Veneçuela, el darrer dels països americans pels quals es va moure.

Indià, republicà i home actiu i compromès, afusellat per Franco en el record dels que el van conèixer i, per a mi, el meu padrí matern, la vida del qual em proposo reconstruir fins allí on m'ho permetin les dades reunides i els relats retinguts. Escriré sobre allò que he pogut documentar, analitzar, interpretar o contrastar amb la memòria familiar, la que quan era jove va transmetre'm la meva mare, la Rosa, la seva filla gran.

Tots els llibres tenen un perquè, s'acostuma a dir. En el cas que ens ocupa, a banda d'indefugibles qüestions personals i emocionals, he volgut fer una mirada global a una època de la nostra història tot acudint a un exemple precís, malgrat els buits i la fragmentació de la documentació reunida. Parteixo d'una experiència de vida que, al meu entendre, reuneix aspectes extrapolables als recorreguts de tants joves catalans que visqueren a cavall entre les darreres dècades del segle xix i les primeres del xx.

A voltes s'ha dit que la Història no era res més que la biografia d'una comunitat humana. És des d'aquest enunciat compartit que ens intentarem

atansar a Ramon Curcó. La seva vida va tenir un final advers, però fins que li fou llevada la visqué de manera extraordinària, trepidant, digna d'una novel·la, com solia dir la seva filla primera, tot i que desconeixia gran part dels avatars per ell viscuts mentre es desplaçava pel món com si passegés per la plana de Lleida.

La recerca tot just aconsegueix copsar algunes de les inquietuds que tenia quan deixà la casa paterna per anar-se'n a explorar les Amèriques. Amb ell s'endugué el caràcter propi de l'emigrant sortit del si de la petita pagesia catalana en uns temps en què el republicanisme emergia en els entorns populars, rurals i urbans del país que transitava d'un segle a l'altre. Poc sabem d'aquests joves anònims crescuts amb noves esperances, les veus dels quals haurien de ser escoltades quan fos possible. Bona part d'ells, prescindint que la història continuï escrivint-se, hi seguiran presents tot just com una xifra. I encara. Cobrir part d'aquest buit constitueix un altre dels objectius d'aquesta obra.

Si a inicis del segle xx a la Catalunya rural hi havia joves republicans com Ramon Curcó és perquè el republicanisme ja havia fet forat abans dels anys de la Primera República, proclamada el 1873. Aquests homes adoptaren un compromís polític i social que en el seu entorn els situava als marges de la societat imperant en aquests moments, tot equiparant-los amb un moviment radical que els governadors civils s'encarregarien de controlar i evitar que es reorganitzés.

La seva història ens mostra per on va discórrer la construcció de la modernitat i ens fa entendre millor l'ostensible retard, també a Catalunya, de la inserció en els corrents europeus de pensament i acció en el desencadenament de la revolució liberal. L'avaluació del pes de la gent més senzilla en la construcció de la Catalunya contemporània no pot deixar de tenir en compte la importància de l'emigració econòmica a Amèrica del primer terç del segle xx, ja que en no pocs casos permet recrear un arquetip d'indià més discret que els protagonistes de les grans fortunes americanes forjades durant el segle xix, però no per això de menor impacte social. L'emigració tardana ens dona a conèixer uns empedrers que abandonaren casa seva quan ja no existien recursos llunyans per explotar, però sí oportunitats, riscos i trampes.

La vida de Ramon Curcó transcorregué entre crisis econòmiques i polítiques. Aquest era el signe dels temps. Quan vingué al món encara cuejava la depressió del 1870. Era adolescent quan Espanya va perdre les darreres colònies. Va créixer quan Europa es trobava enmig de les disputes imperialistes prèvies a l'esclat de la guerra del 1914. Va conèixer, abans de deixar la llar familiar, el règim de l'Espanya de la Restauració i les seves pràctiques polítiques. Va presenciar en directe la repressió nord-americana a les Filipines. Va ser testimoni de la revolució mexicana. Va conviure amb la dictadura llatinoamericana del general Juan Vicente Gómez a Veneçuela, tot implicant-se en les lluites sindicals dels camps petrolífers poc després de la mort del dictador. I es va trobar, quan tornà a Torregrossa, a primers de maig del 1937, al bell mig d'una guerra civil i un procés revolucionari com el que va tenir lloc a la rereguarda catalana a partir de l'estiu del 1936. Ben bé pot dir-se que al llarg de la seva vida els períodes de violència i crisi foren més freqüents que els de bonança econòmica i pau social. Viatjà a França el 1907 per incorporar-se a un contingent de treballadors europeus reclutats per a la construcció del canal de Panamà poc després que, sota la direcció dels nord-americans, el vell projecte de comunicar l'Atlàntic amb el Pacífic prengué forma definitiva. D'aquí, aviat feu el pas a Amèrica del Nord. Després de tres anys treballant a Nova York, s'enrolà a l'exèrcit dels Estats Units. Fou destinat a les Filipines, on tot just feia una dècada que Espanya havia cedit la sobirania als nord-americans, arran de la guerra hispano-americana del 1898. En aquests moments l'exèrcit americà acceptava estrangers prèvia manifestació d'intenció de naturalització, que incloïa el compromís de deixar d'obeir els estats d'origen. Tres anys i mig més tard retornà als Estats Units, i després d'un curt interval de vida civil a San Francisco, reingressà a l'exèrcit, aquest cop a temps per ser enquadrat en el 16è Regiment d'Infanteria en l'expedició de càstig organitzada pel general Pershing contra Pancho Villa entre 1916 i 1917, en represàlia per la incursió de les tropes villistes a Columbus (Nou Mèxic). Acabada la missió, tornà als Estats Units, on arribà tot just abans que la seva unitat fos de les primeres a ser mobilitzades cap a la guerra europea. Fou llavors quan decidí penjar l'uniforme i marxar a Mèxic.

Passà de nou la frontera vers un país que, des de finals del 1910, vivia la seva particular revolució. En aquest Mèxic convuls hi va romandre cinc anys i hi va trobar les primeres oportunitats de fer fortuna. Es movia entre

Tampico i Veracruz a l'ombra de la nova indústria petrolera i dels negocis auxiliars que generava. Allí s'establí com a comerciant i reuní els diners suficients per pensar que havia arribat l'hora de tornar-se'n a veure els seus, alhora que ajudava el germà petit, Miquel, a fer realitat el seu somni reiterat de seguir les seves passes. Amb ell començaria en els inicis dels anys vint una nova experiència americana a Maracaibo, on els dos germans Curcó Rubio s'instal·laren amb les seves respectives famílies, seguint les passes de la indústria petrolera que movia part dels seus actius des de Mèxic fins a Veneçuela, país en plena expansió. Allí hi va viure Ramon Curcó més d'una dècada, partida entre uns anys de benestar i bonança econòmica i uns altres de crisi, durant els quals va tractar de consolidar uns negocis prometedors que finalment acabaren en fallida. Tot coincidí, sense solució de continuïtat, amb els anys finals de la llarga dictadura del general Juan Vicente Gómez, la transició autoritària d'Eleazar López Contreras i la mobilització obrera de la zona del Zulia veneçolà, on fou un destacat dirigent dels incipients sindicats petrolers, fins a culminar en la gran vaga petrolera que esclatà a finals de l'any 1936, el desenllaç de la qual li reportà l'expulsió del país, la primavera del 1937.

Desembarcava amb la família al port de Le Havre en el mateix moment que a Catalunya esclataven els denominats fets de Maig del 1937. A Torregrossa reuniria per primera vegada els seus vuit fills, ja que dos no havien viatjat amb ell quan emprengué el segon viatge a Amèrica, ja casat, amb una família que anava creixent i amb projectes endegats a l'altre cantó de l'Atlàntic. El poble que llavors deixà enrere, però, després de cinc anys de República i gairebé dos de guerra i revolució, ja no era el mateix. El seu germà Miquel, retornat de Veneçuela el 1932, s'havia implicat en els fets d'Octubre del 1934, havia estat empresonat a Lleida fins al febrer del 1936 i una vegada avortat el cop militar del juliol del 1936, fou membre del comitè popular de la localitat. Desactivat l'enfrontament a la rereguarda, el seu camp d'acció s'amplià a Barcelona. Membre del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) per raó de la seva militància a la USC, formà part del primer comitè central d'aquest partit. Dirigent de la Unió General de Treballadors (UGT), com a secretari general de la Federació Catalana de Treballadors de la Terra (FCTT), al poble deixà el record del seu lideratge al capdavant de les accions reivindicatives dels pagesos contra la Societat General de Recs del Canal d'Urgell enmig de la crisi agrària de l'estiu del

1933, de la seva actuació l'octubre del 1934, de la resistència popular davant de la revolta militar del 1936 i de les accions empreses des del comitè revolucionari que assumí el poder. Passat a l'exili el febrer del 1939, les imputacions dels vencedors es traslladarien en part a Ramon, amb conseqüències irreparables.

Quan Ramon Curcó regressà a Torregrossa en plena guerra civil, no havia renunciat a l'ideari republicà que compartia amb tots els homes de la família, ja molt abans d'haver emprès la seva travessa americana. En aquests moments, però, la seva preocupació era vetllar pels seus, tasca a la qual s'aplicà amb dedicació durant els dos anys escadussers que encara durà la guerra. Al llarg d'un parell de mesos va atendre la petició de l'Ajuntament de realitzar un servei relacionat amb el proveïment del pa, per prosseguir després amb la seva activitat de comerciant, que exercí fins al final de la guerra, cosa que li feu concebre falses expectatives d'immunitat davant la repressió franquista, desencadenada des del primer instant de l'ocupació de Catalunya.

Aquest és el context en què s'ha de situar la decisió que prengué, el febrer del 1939, de no creuar la frontera. Poc abans del 7 de gener, dia en què Torregrossa fou ocupada, es desplaçà a Barcelona, on s'acomiadà de la família de Miquel, que insistí que els acompanyés. Tanmateix, decidí tornar a Torregrossa, on l'esperaven una dona amb la salut malmesa i vuit fills, el més gran dels quals tenia disset anys. Allí es trobà que, al cap de vuit anys, tornaven a tenir les regnes del consistori les forces de dretes. Tot just arribat, i presentat a l'Ajuntament, la Guàrdia Civil el prengué. Després d'aixecar el corresponent atestat, el dugueren primer a la presó de les Borges Blanques, on romandria tancat mentre s'iniciava la instrucció d'un sumaríssim d'urgència. Traslladat a la presó de Lleida, un consell de guerra el condemnà a mort. La sentència es complí el 17 de maig del 1939 contra les tàpies del cementiri de Lleida.

Havent servit com a militar a les Filipines i a Mèxic, havent conviscut amb una revolució caòtica com la mexicana, havent conegut de prop la duresa de la dictadura gomecista veneçolana i el compromís sindical amb els obrers dels camps petrolers, essent dipositari d'una experiència que semblaria de llegenda sense les evidències documentals, acabà, pecant de credulitat, com tants altres, caçat al seu poble, el lloc que més li agradava de tots

els que havia vist al llarg de les seves peripècies pel món, tal com descriuria a un amic d'infància.

Les circumstàncies de l'execució de Ramon Curcó ofereixen elements que ajuden a penetrar millor en el caràcter selectiu, sistemàtic i a la vegada indiscriminat i arbitrari de la repressió franquista, desplegada pels vencedors com a escarment sobre totes aquelles persones que d'alguna manera es comprometeren amb la Segona República. La construcció de relats per assenyalar culpables, la creació de jurisdiccions múltiples, les presons i les execucions formen part indissoluble de la violència que el franquisme aplicà, a manera de càstig exemplificant.

Com tants altres, Ramon Curcó no va calibrar el parany de la falsa magnanimitat dels vencedors. Malauradament, la seva mort, al contrari que la seva vida, va estar mancada de singularitat. No va ser un error ni només una execució vicària en substitució del seu germà Miquel. Per contra, aquest era el destí que Franco havia reservat a gent com ell. Trobem en la seva biografia trets importants de cara a l'elaboració de la tipologia de represaliats, entre els quals s'inclou la més extensa gamma quant a nivells de compromís ideològic i polític. En suma, un republicà precoç i emigrant temerari, Ramon Curcó visqué de prop cadascuna de les conjuntures en què es va veure immers. Actuà segons fossin les circumstàncies i no defugí de comprometre's, perseverant en el seu republicanisme com a principi ètic. D'altra banda, la seva història es fa intel·ligible si es tenen en compte els seus vincles amb la família i els seus orígens, dos aspectes clau en què recolza el seu recorregut biogràfic. Aquestes perspectives, al costat de la narració d'una aventura audaç, marcaran el fil de la història explicada.

Un dels objectius de l'estudi és la interconnexió de diverses realitats per tal d'avançar en el millor coneixement d'una època crucial de la nostra història contemporània. Amb aquesta idea, s'entrelliguen diferents nivells d'anàlisi, dependents un de l'altre, a costa de no seguir un fil més lineal, facilitador de la lectura de l'obra.

S'atén en primer lloc la trajectòria personal i empresarial —marcada per intervals d'auge i de fallida— d'un indià d'origens familiars humils, proveït d'uns principis ètics i ideològics forjats en la seva joventut que s'anirien manifestant en diversos moments de la seva vida i que, en els darrers anys, s'acabarien relacionant amb la presència pública que assolí el seu ger-

mà Miquel durant la Segona República i la guerra civil a Catalunya, amb un recorregut que podria acabar engolint el personatge principal.

La reconstrucció de la vida política i social de Torregrossa, el seu poble, on arranquen uns referents que s'imbriquen amb la seva biografia americana, ajuda a seguir les seves anades i vingudes entre Catalunya i les Amèriques en els anys vint i trenta. La implantació i posterior evolució del republicanisme en un municipi petit de la Catalunya interior, situat en la plana regada pel canal d'Urgell, on la conflictivitat a l'entorn de l'aigua i els seus usos hi apareix amb força, constitueix un context que permet transitar des de l'àmbit local vers un marc general on tot pren encara major complexitat.

Els diversos graus de compromís social, polític i sindical adoptats per Ramon Curcó, a desgrat de l'assumpció del rol d'india i el seu desig de fer fortuna, i el gir que prengueren els esdeveniments, fins a ser posat al davant d'un escamot d'execució, permeten abundar en la millor comprensió de les violències polítiques de guerra i postguerra. És un altre nivell d'anàlisi fonamental a l'hora de construir una trama protagonitzada per un grup de joves republicans, del qual formava part Ramon Curcó, que a primers de segle van voler canviar el món, que acabarien depassats per la violència de la guerra, la repressió i, en el millor dels casos, l'exili.

La confluència de documents arxivístics, hemerogràfics, orals i gràfics, molts dels quals disponibles gràcies a la seva recent digitalització, ha fet possible avançar en la direcció pretesa. La informació en xarxa ens ha revelat aspectes desconeguts, oblidats o bé obviats per la tradició familiar, tot completant la consulta dels papers personals, recuperats d'una carpeta on Ramon Curcó guardava, sense un ordre previ, cartes adreçades a la família, a amics i a clients i a diverses instàncies polítiques i jurídiques quan els seus negocis a Maracaibo començaren a experimentar dificultats. Entre la documentació preservada, destaca l'informe escrit en els moments finals de la seva estada a Venèçuela, on descriu, a petició d'un advocat de Caracas, l'estat de les seves finances, les circumstàncies que van dur a la fallida de les seves empreses, així com la seva preocupació davant la manca de reacció de les autoritats del país enfront del que considera una situació d'indefensió. Aquest document, particular visió de la crisi viscuda a Venèçuela, adquireix una vàlua excepcional a l'hora de comprendre les seves decisions finals, quan es va trobar en un carreró sense sortida perquè tot el que havia construït s'anà malmetent sense poder revertir la situació. Desafortunadament,

l'informe ens ha arribat incomplet, per més que ja resulti insòlita la seva preservació si es consideren les diverses vicissituds per les quals passaren ell i la casa familiar de Torregrossa en la guerra i la postguerra, amb els fills traumatitzats per l'absència del pare, vivint entre la precarietat i la por.

En qualsevol cas, els seus moviments per Panamà, Nova York, San Francisco, Texas o Manila no han deixat record a la segona generació. De la mateixa manera, del rastre biogràfic de Miquel Curcó abans del seu retorn a Catalunya i de l'inici de la seva activitat social i política, tot just en tenim escasses referències. Sabem que durant una dècada va romandre associat amb Ramon en els seus negocis americans i que les dues famílies van compartir uns anys de prosperitat que, quan la sort es va girar, van acabar amb el retorn a Torregrossa de Miquel i els seus, en uns moments en què la situació dels que havien restat al poble no era propícia a acollir-los. En canvi, de la seva trajectòria posterior, tant a Catalunya com a l'exili de Mèxic, en tenim notícies a través de publicacions periòdiques gràcies a la seva activitat política i sindical, segons queda recollit a l'apunt biogràfic que s'adjunta al final. Dels escrits sortits de la seva mà, a banda d'algunes de les seves intervencions periodístiques, tot just hem tingut accés a una llarga carta, escrita a màquina, adreçada a un amic de Torregrossa exiliat a França, conservada al fons del CRAI Biblioteca Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona.

Pel que fa a la informació reunida sobre Ramon Curcó a partir de referents familiars, les limitacions s'aguditzen amb la partida, durant els anys quaranta i cinquanta, de set dels seus vuit fills, en un degoteig continu que en pocs anys deixa al poble només la seva vídua i la filla Rosa, la meva mare. La vídua no acostumava a compartir vivències amb els nets i els altres familiars propers vivien fora. La Rosa, la quarta dels vuit germans, la primera a néixer a Veneçuela, tenia tot just onze anys quan va emprendre el desafortunat viatge de retorn familiar a Torregrossa. Va quedar òrfena en un poble que no havia tingut temps de conèixer. Allí romandria per sempre i d'ella procedeix l'essència principal del testimoni oral que apareix en aquestes planes. Es deixava preguntar sobre el que recordava i sabia callar sobre el que no coneixia prou. Massa aviat vaig tenir la presumpció de creure que amb el que m'havia explicat tantes vegades s'havia exhaurit el recorregut de la memòria de Ramon Curcó. El meu pare, que era del poble “de tota la vida” —Torregrossa era ben bé el seu melic—, va suplir fins on va poder

moltes de les llacunes que les explicacions de la mare no acabaven de cobrir a satisfacció.

Tot s'ha fet una mica més clar i a la vegada més complex al disposar de noves dades aportades per organitzacions genealogistes, procedents, entre d'altres, dels National Archives and Records Administration (NARA), agència federal dels Estats Units que custodia i dona accés als arxius governamentals. Avui es poden trobar publicats registres complets sobre censos, llistes de passatgers, creuament de fronteres, allistaments militars, contingents de tropes, etc., alguns dels quals han estat font irremplaçable a l'hora de cercar evidències sobre els moviments de Ramon Curcó per Amèrica. Dissortadament, ni Mèxic ni Veneçuela han preservat arxius equivalents en formats consultables. Així, gràcies al treball de recopilació i indexació de molts dels documents allí reunits, realitzat per publicacions en xarxa com *FamilySearch* (de l'Església de Jesucrist dels Sants dels Últims Dies, més coneguts com a mormons), *Ancestry*, *Findmypast* o *Myheritage*, hem pogut trobar referències de Ramon Curcó en diverses seccions d'aquests arxius. Procedeixen també dels arxius nord-americans les llistes d'empleats a la Zona del Canal de Panamà, els allistaments a l'exèrcit americà o els registres dels serveis d'immigració i naturalització, de la mateixa manera que són diversos els censos de població o les guies urbanes que aporten dades sobre estades i domicilis.

Un cop reunida aquesta informació, s'han reconsiderat les fonts originàries: els relats orals, les cartes, postals o fotografies familiars amb les quals havia començat a reconstruir el seu itinerari familiar americà. També s'han rellegit molts dels papers que s'endugué amb ell en el darrer trajecte cap a Espanya, per tal de perfilar millor la cronologia i el caràcter de l'evolució dels seus negocis a Veneçuela. Val a dir que molts dels seus escrits s'han salvaguardat gràcies al fet que tenia l'hàbit de mecanografiar la seva correspondència amb paper de calcar. Així i tot, es tracta de fonts fragmentades que ens ajuden a reconstruir una experiència d'emigració, lluita, superació i compromís inserida en una època i unes específiques vicissituds familiars i socials molt poc favorables a la preservació de documents.

Interpretar escrits afectats pels sentiments no ha resultat una tasca fàcil. Addicionalment, l'equanimitat és més difícil quan qui escriu sent empatia pel protagonista, un home que començà a intrigar-me i meravellar-me des que essent una nena vaig sentir-ne parlar per primer cop als meus pares. En

situacions com aquesta només resta la meva aspiració al distanciament, al rigor i a l'objectivitat, eines imperatives en les tasques pròpies dels que ens dediquem a l'ofici d'historiador.

La genealogia familiar que s'ha pogut reconstruir es remunta fins als repadrins de la línia paterna, que s'instal·laren a Torregrossa al començament del segle XIX. Pares i germans són una referència necessària a l'hora d'entendre l'experiència migratòria descrita. Per contra, els cunyats, fills o nebots, només s'esmentaran en funció de les exigències del text. L'exploració dels llibres de registre civil de Torregrossa, Juneda, les Borges Blanques i el Palau d'Anglesola o els d'origen parroquial ha estat una font bàsica accessible gràcies a la bona disposició dels seus responsables.

Cal Marrens, la casa de procedència, no té un fons documental familiar. Més encara, en un mal dia, la mestressa feu net de les postals i cartes dels fills que li havien arribat al llarg de dècades, de Barcelona i de diferents indrets d'Europa i Amèrica. De la pira, però, se'n salvà sortosament la carpeta arxivador del seu home on, amb les missives intercanviades amb el pare, els germans i alguns amics del poble, hi ha l'expedient del seu servei militar a Espanya, expedit el 1922, més de quinze anys després de la seva llicència, un document que li era preceptiu per poder-se casar. Les escriptures originals dels béns familiars de Torregrossa i el testament patern, dipositats a la notaria i al registre de la propietat de les Borges Blanques, foren també víctimes del foc. Només ha estat possible recuperar una part d'aquesta informació a partir de la reconstrucció que el registre va efectuar amb posterioritat als incendis.

Presumim que Ramon Curcó, que tenia l'hàbit d'escriure amb uns nivells d'expressió força acceptables, va estar sempre en contacte amb els seus pares, que al seu torn tenien ben informat l'Ajuntament sobre la seva residència als Estats Units d'Amèrica quan aquest era requerit amb motiu de l'absència a les revistes militars. Amb l'edificació de la casa que substituï l'originària s'extraviaren, lamentablement, les cartes de la primera etapa d'estada a Amèrica.

Tot i això, els papers dels anys que va estar a Veneçuela, corresponents a la segona estada americana, encara que escassos, tenen especial importància a l'hora de seguir l'evolució dels seus negocis des dels inicis fins a la fallida, així com la relació i els contactes contrets amb advocats, gestors i personatges polítics i sindicals amb qui es relacionà, siguin del món empresarial o

referits a la seva implicació com a líder sindical amb els treballadors dels camps de petroli del Zulia, on passà els darrers anys de la seva vida a les Amèriques.

De tots ells, són les cartes familiars les que aporten informació sobre l'evolució de les relacions amb Torregrossa. És gràcies a aquesta correspondència que es té notícia fefaent de l'existència d'un centre republicà, primerenc i actiu, al qual pertanyien els homes de la casa i alguns dels companys de la població amb qui es cartejà o que esmentà en els seus escrits. De fet, els germans parlen entre ells d'aquest centre com d'un agrupament —la Societat, en diuen a voltes— del qual se senten part activa. Ha estat precisament a partir d'aquests indicis puntuals sobre la vida política local que s'ha considerat oportú endinsar-se més en el coneixement del context polític i social on Ramon Curcó va créixer abans de partir a Amèrica.

El pes dels seus orígens en la seva trajectòria i en el tràgic final s'ha anat confirmant a mesura que s'ha avançat en el treball. Per això s'ha volgut fer incidència en l'estructura del poder polític local al llarg del període considerat, començant per la reconstrucció de la composició dels ajuntaments que van sortir des de les eleccions municipals celebrades a Torregrossa a partir del 1890, any d'aprovació de la llei electoral de la Restauració que establia el sufragi universal masculí, reformada el 1907 amb importants conseqüències sobre la vida política local arran de l'aplicació de l'article 29, que permetia evitar les votacions quan concorria als comicis una candidatura única. Aquest article s'aplicà reiteradament a Torregrossa fins i tot a les eleccions municipals de l'abril del 1931, el consistori sortint de les quals fou substituït —per decret de la Generalitat— el 1933 per una comissió gestora, que esdevindria la institució local preeminent fins al 1936, ja que les votacions dels comicis municipals del gener del 1934 van ser anul·lades per denúncia d'irregularitats administratives.

Aquesta manca d'ajuntaments escollits democràticament és una realitat que s'estudiarà amb atenció, donada la seva importància a l'hora d'entendre com es consolidà la legalitat republicana a la població fins a arribar, sense solució de continuïtat, als fets d'Octubre del 1934, a uns empresonaments que es perllongaren fins al febrer del 1936 i al comitè popular sorgit el juliol del 1936, sobre el qual recaigué la gestió municipal en els primers mesos de guerra civil i revolució social.

Al llarg de tot el període de la Restauració monàrquica, una sòlida xarxa caciquista havia assegurat al dinastisme el control de l'Ajuntament. La sèrie incompleta de les actes municipals, especialment les corresponents als anys de la monarquia i primers de la República —falten les dels anys 1903 a 1927 i de 1931 a 1933—, no facilita l'anàlisi, però s'ha intentat suplir aquest dèficit a partir de fonts alternatives. La metodologia aplicada, tal com apareix a les taules de resultats incorporades a l'apèndix, la devem a l'ajut inestimable de l'historiador Josep Armengol, expert en l'evolució del poder polític local durant la Restauració monàrquica. Una mirada atenta a la composició de les instàncies més bàsiques del poder polític, en uns anys clau en la construcció de l'estat modern al nostre país, permet entendre el germen d'alguns dels problemes que sorgiren a l'hora d'afermar els principis liberals i democràtics en el si d'unes institucions que ja contemporanis com Joaquim Costa i Valentí Almirall qualificaren d'oligàrquiques i corruptes.

Tot i l'esforç fet, però, segueix resultant insuficient l'aproximació que l'estudi de la composició dels consistoris pot oferir sobre la implantació durant els primers anys del segle xx d'un republicanisme gairebé sempre situat al marge del sistema. L'evolució política, econòmica i social de Torregrossa està mediatitzada, com a tots els pobles de la zona en aquestes primeres dècades del nou-cents, per la gestió dels recs del canal d'Urgell, que acabaria transformant de dalt a baix la fisonomia de la plana regada de Lleida. Per això mateix no es pot deixar de considerar fins a quin punt l'arribada del subcanal i els problemes derivats de la distribució de l'aigua enllaçarien amb les conseqüències de la sequera de l'estiu de 1933 i les dificultats d'endegar la reforma agrària, que volgué aprovar el Parlament de Catalunya el 1934, culminant tot plegat en la crisi política d'octubre d'aquell any. Uns fets que a Torregrossa es resolgueren amb incidents greus i un nombre important d'emprisonaments, i s'encadenaren amb l'assaig de revolució social resultant de la resposta popular al cop d'estat del juliol del 1936, que trasbalsà per primer cop l'hegemonia del caciquisme local en les instàncies de poder municipal.

Ramon Curcó no era present en la major part dels esdeveniments locals en què resta emmarcada la seva biografia. No obstant això, el llarg procés de transformació de la localitat fins a arribar als anys trenta, amb l'octubre del 1934 al centre de tot, resulta transcendental per comprendre millor el desenllaç de la seva vida a partir de maig del 1937, quan arribà a una població profundament sacsejada per la guerra i la revolució.

Família, poble, compromís

Deseo con ahínco que se conserve bien, y adjunto le mando la fotografía de Ramon y de Rosita, que la última no la conoce; es maracucha, pero Ramoncito se acuerda mucho de Vd. Le impresionó mucho cuando agarraba los conejos en la era y los metía en el saco, y hace el mismo chillido que hacían los conejos al agarrarlos, y dice que hay muchos tomates, y melones, y sandías, y es muy chistoso porque con nosotros tiene que hablar el catalán, y algunas veces lo dice medio en plata y medio en cobres, pues como aquí se habla castellano a su madre le dice que tiene que aprender a hablar, porque no sabe. Es muy fuerte, muy sano, muy bueno, muy desarrollado, y muy inteligente; yo estoy loco de contento con él, en lo físico se parecerá a Vd., en picardía a madre, y en lo demás es Marrens en todo. Rosita también es muy vivaracha, y también se parece a nosotros, siempre andan y juegan juntos.

Ramon Curcó al seu pare (Maracaibo, 10 d'abril de 1928)

Ramon Curcó va néixer el 21 de novembre del 1884 en el si d'una família de Torregrossa que, a finals del segle XIX, responia al renom de Marrens.

Segons el *Diccionario* de Pascual Madoz, Torregrossa, a setze quilòmetres de Lleida i quatre de l'estació de tren de Juneda, comptava a començaments del segle XX amb 1.976 habitants i produïa blat, oli i vi i criava bestiar de llana. La banyava el canal d'Urgell, una vella aspiració dels pagesos que ja Madoz anunciava el 1849, finalment materialitzada el 1862, quan l'aigua de reg començà a estendre's per les terres de secà, qualificades per aquest polític com un terreny "todo llano, de secano y de muy buena calidad".

Per això mateix, l'assumpte de l'aigua i la seva importància presidia la vida econòmica i social d'aquest i de tots els pobles del pla que aspiraven ser regats, tal com bé descriu el professor Enric Vicedo en el seu recent i meritori treball de síntesi *Història econòmica de Lleida i de la Catalunya oc-*

cidental (2021), quan explica que ja des de finals del XIX es parlava del canal auxiliar, un projecte que esdevindria tècnicament i humanament molt costós i que no es faria realitat fins als anys trenta. Altrament, els problemes derivats dels primers recs del canal principal van fer que una part dels pagesos acollís el projecte amb recel. A causa de la manca de drenatge, una crosta de sal arruïnava les collites i s'estenien les febres palúdiques, que afectaren un 70 % de la població, tot redundant en allò que remarquen els geògrafs quan expliquen que les característiques del territori acaben configurant el tarannà i les mentalitats de la gent que l'habita.

Així i tot, l'any 1920 el cens de població consignava 2.260 habitants i l'any 1936 ja eren 2.531, un increment de tipus vegetatiu i no migratori, reflex en part dels beneficis de l'arribada de l'aigua, que compensaven la sagnia migratòria que afectà tots els països de l'Europa meridional i de manera molt especial Espanya i Itàlia, com bé explica Georges Perec a *Ellis Island* (2021), la porta d'entrada de milions de persones als Estats Units per aquestes dates.

Tot i tenir recursos per assegurar l'estabilitat demogràfica, la concentració de les fonts de riquesa a mans d'un reduït nombre de propietaris va ser un important factor social de distorsió a Torregrossa. La gestió dels recs del canal, a mans d'uns pocs, i el clientelisme enfortit pel mateix sistema polític de la Restauració monàrquica, se superposaven a l'estructura de la propietat, situació que desembocaria en l'esclat d'un conflicte larvat durant molts anys. Arreu del país, la marginalització política del republicanisme, tot i la seva moderació i pes polític, certificava la incapacitat del sistema de reformar-se des de dalt, cosa que alimentava la llavor de l'antipoliticisme anarquista, que arrelaria amb força a Catalunya i hi romandria amb un pes extraordinari fins als anys de la guerra civil i la revolució que el fracàs del cop militar del juliol del 1936 desencadenà. A Torregrossa, aquest procés general assoliria característiques específiques.

Amb referència a la família Marrens, es desconeix l'origen del seu nom, amb el qual era també designat el cap de la casa. Podria procedir d'una transformació fonètica d'algun jueu convers, ancestre o propietari de l'habitatge on acabaren vivint, ja que fins al segle XVII aquests eren coneguts amb el terme despectiu *marrans*. També es pot esperar un origen francès, atès que Marrens és un cognom usat en aquest mateix segle a la regió de Landes i, des del segle XVIII, a la Gironda. Els professors Jordi Nadal Oller i

Felip Curcó i Rosa Rubio.

Ramon Curcó Rubio.

Antoni Curcó Rubio.

Miquel Curcó Rubio.

Ibèria Curcó Rubio.

1. Família Curcó Rubio.

Emili Giralt ja van explicar als anys seixanta la importància de la retenció i l'arrelament familiar a Catalunya de la immigració francesa des del segle XVI. Al *Liber de Statu Animarum* de Torregrossa, on mossèn Gabriel Gené, el rector del poble, anotava el compliment del precepte pasqual per part dels feligresos de la seva parròquia des del 1896 fins al 1935, s'hi pot veure escrit el renom Marrens, emprat tant per designar la casa del carrer de Sant Roc, número 5, com la família que hi vivia, que ja portaven un parell de generacions al poble. Sigui com sigui, Ramon Curcó Rubio sempre va reivindicar aquest llinatge per a ell i els seus descendents.

ASCENDENT FAMILIAR

En la parroquia de Torregrossa, a veinticinco de enero de mil ochocientos noventa, murió Ramon Curcó y Beá, de edad de setenta y cinco años, viudo de María Ana Cases, natural y vecina de esta villa e hijo de Pedro y Josefa, ambos de la misma. Recibió los Santos Sacramentos. No testó y dejó seis hijos, a saber, Felipe, Antonio, Ramon, Rosa, Josefa y Maria. Y el día siguiente después de los oficios de la Iglesia fue conducido su cadáver al camposanto. De que doy fe.

Josep M. Rosinach, ecònom de Torregrossa, 1890

S'han documentat a Torregrossa dues branques amb el cognom Curcó, procedents de la població veïna de Juneda, a tot just quatre quilòmetres de distància, instal·lades a la localitat a començaments del vuit-cents. També s'ha trobat un Ramon Curcó de Castellldans que es casà el 1860 amb Jerònima Capell de Torregrossa, parella a la qual no s'ha seguit la pista. Fora d'aquest, Josep Anton Curcó Masbernà vingué a casar-se el 8 d'abril de 1807 amb Gertrudis Capell Sahuch.

La segona línia, que és d'on arrenca la branca de cal Marrens, era la formada per Pere Curcó Grau i Josepa Beà Massot, que ja arriben casats de Juneda. Josep Beà Crespo, el pare de Josepa, va morir a Torregrossa l'any 1812, traspàs recollit al llibre de defuncions de l'església; d'altra banda, al registre civil es troba anotat el naixement el 1813 del segon fill de la parella. Segons el testament eclesiàstic, Josep Beà disposà que volia que se'l sepultés celebrant "(...) entierro y novena según estilo de esta parroquia", i deixà dit, també, "que para ello se inviertan sesenta libras", un desig que es pogué complir sense tocar el patrimoni de la filla i el gendre.